

**КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ КУЛЬТУРИ МОВИ
ТА КОМУНІКАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ:
ПОГЛЯДИ В. ГУМБОЛЬДТА Й О. ПОТЕБНІ**

**COGNITIVE PARAMETERS OF LANGUAGE CULTURE
AND COMMUNICATION OF LANGUAGE PERSONALITY OF STUDENTS:
VIEWS OF V. HUMBOLT AND O. POTEBNI**

Романчук С.М.,

orcid.org/0000-0002-5737-2951

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри журналістики

Українського гуманітарного інституту,

докторантка кафедри української мови

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті С. Романчук досліджує роль культури мови та комунікації у формуванні комунікативної компетентності студентів. Значна роль приділяється психолінгвістичному та філософському підходах, розкритих у працях В. Гумбольдта та О. Потебні. Перший вважав, що мова є породженням духу і впливає на характер його активності. За О. Потебнею, мова – це діяльність, орган, що утворює думку. У праці зазначено, що складником культури особистості та соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія, є культура комунікації, що віддзеркалює ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі індивіда у суспільстві. Наголошено на чинниках, які допомагають студентам сформувати навички культури комунікативної: ступінь оволодіння комунікативною системою знань; сукупність умов, що забезпечують високу комунікативну компетентність, рівень комунікативної підготовки особистості; відповідність мови нормам літературної мови; сукупність моральних вимог як складника звичок і навичок людини, що виявляються у повсякденній манері комунікативної взаємодії, дотримання етичних норм у процесі комунікації тощо.

У науковій розвідці зазначено, що когнітивні параметри культури мови та комунікації полягають у діяльності певної системи когніцій, які спочатку «будуються» у свідомості, а потім репродукуються мовними засобами під час комунікації. Через призму праць В. Гумбольдта й О. Потебні зацентровано увагу на ролі зовнішньої та внутрішньої форм комунікації.

Пропонована стаття розглядає також і морально-психологічні аспекти культури мови та комунікації. С. Романчук переконує, що саме вони на сьогодні є вирішальними (хоча багатьма і забутими) у формуванні культури комунікації майбутнього фахівця.

Ключові слова: когнітивні параметри, культура мови, культура комунікації, культура мовлення, мовна особистість, психолінгвістика.

In the article S. Romanchuk the role of culture, movement and communication in the formation of students' communicative competence is played. A significant role is played by psycholinguistic and philosophical approaches, which were explored by W. Humboldt and O. Potebni. First vvažhav, scho mova є spawned spirit i vplyaє on the nature of yoga activity. For O. Potebneya, the language is a function, an organ that makes a thought. In practice, it is indicated that it is a warehouse of culture of specialness of the social environment, in which it is necessary to interact, є culture of communication, which reflects the values of orientation, position, social roles of the society. Naked on officials, yaki help students formulate the skills of communicative culture: steps to master the communicative system of knowledge; agility of minds, which ensures a high level of communicative competence, a riven of communicative training of special skills; conformity of the movie to the norms of the literary movie; the constellation of moral vimog like a warehouseman and a beginner of a person, which are manifested in the everyday manner of communicative interaction, dotrimanny ethical norms in the process of communication just.

Scientific research indicates that the cognitive parameters of the culture of language and communication consist in the activity of a certain system of cognitions, which are first "built" in the mind, and then reproduced by means of language during communication. Through the prism of the works of V. Humboldt and O. Potebny, attention is focused on the role of external and internal forms of communication.

The proposed article also considers the moral and psychological aspects of the culture of language and communication. S. Romanchuk convinces that they are crucial today (though forgotten by many) in the formation of the culture of communication of the future specialist with colleagues.

Key words: cognitive parameters, language culture, communication culture, speech culture, language personality, psycholinguistics.

Постановка проблеми. Процесу формування культури мови та комунікації у студентів вищих навчальних закладів останнім приділяється багато уваги. Зокрема, підкрес-

люється роль виховання високоосвіченої мовної особистості, яка сьогодні користується попитом на ринку праці. Вважаться, що тільки та особистість, яка володіє норматив-

ними одиницями мови та комунікативної діяльності, може бути успішною. І з цим не можна не погодитися, оскільки саме вищезазначені категорії формують мисленнєву та свідому творчість людини. Когнітивні параметри культури мови та комунікації полягають у діяльності певної системи когніцій, які спочатку «будуються» у свідомості, а потім репродукуються мовними засобами під час комунікації. Тут також варто наголосити на аксіологічних параметрах досліджуваного поняття. Адже загальновідомо, що культура комунікативної діяльності особистості залежить від її ціннісних орієнтирів, народжених у думці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема культури мови та комунікації розглядається різними галузями знань. Наприклад, розгортання зазначеного поняття у педагогічній, соціологічній наукових площинах свідчить про її актуальність. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються М. Болдирев, О. Воробйова, С. Жаботинська, А. Зеленько, В. Манакін, Т. Монахова, З. Попова, Т. Радзієвська, М. Кочерган, О. Селіванова та ін. Однак з зору когнітивістики ці категорії є малодослідженими. Аналіз творчості В. Гумбольдта й О. Потебні був об'єктом уваги Ф.С. Бацевича, Р.Я. Кіся, А.Ю. Кришка, І.Фізера та інших

Постановка завдання. Комунікативна діяльність, як відомо, невід'ємна від соціокультурної ситуації, яка по-різному впливає на структуру, функції, способи здійснення. Культура втілює стиль мислення людини, охоплює всі аспекти суспільного життя, характеризує глибину знань особистості, її вихованість, уміння висловлювати свою думку, слухати інших, робити правильні висновки. Прагнення пізнати й зрозуміти світ призводить до пошуку й аналізу інформації, яку людина отримує з комунікативного простору. Ми вважаємо, що будь-яке осмислення відбувається завдяки психологічним та філософським чинникам, які, власне, й формують культуру мови та комунікації особистості. Загальновідомо, що мова охопила й підсвідомі пласти психічного. Тому метою статті є розгляд визначення основних лінгвокогнітивних концептів, які впливають на внутрішній світ людини, зокрема студентів, тим самим формують їхню культуру мови та комунікації. Основну увагу звернемо на філософські засади В. Гумбольдта й О. Потебні, оскільки, на нашу думку, вони вдало зблизили мову і культуру, показали зв'язок між типом культури і структур-

ними особливостями мови, між формами мови, культури, мислення і світогляду.

Виклад основного матеріалу. Попередник О. Потебні В. Гумбольдт вважав, що мова є породженням духу і впливає на характер його активності. Цей учений увійшов в історію як фундатор психології народів, етнічної, історичної психології, психології мови, бо він торкнувся таких глибин психологічного буття людини, що далеко сягає за межі наукової психології [1].

О. Потебня, який, засвоївши ряд ключових концептів німецького мислителя, створив власну філософію мови. Ключовим у філософії Потебні є питання «мова і мислення», яке постає у роботі Гумбольдта «Про розрізнення будови людських мов і його вплив на духовний розвиток людства» (1907): «Мова є не продуктом діяльності (Ergon), а діяльністю (Energia)» [1].

Творчо розвинув концепцію дослідника О. Потебня, який шукав відповіді на питання, поставлені німецькою філософією і мовознавством, – про співвідношення мови і мислення. Потебня передбачав актуальність цього питання, звідси і дивовижна популярність його праць. Свої думки та ідеї він висловлював у загальній формі або «за ходом справ», які пізніше були сформульовані іншими дослідниками (напр.: розмежування мови і мовлення, синхронії та діахронії, останнє – більш сучасно, ніж у Ф. де Сосюра, розумінні).

О. Потебню – видатного філософа та мислителя – знають у вченому світі як засновника психологічного напрямку у мовознавстві. За О. Потебнею, мова – це діяльність, орган, що утворює думку. Всі відношення людини до зовнішніх предметів зумовлені тим способом, за яким ці предмети подані їй у мові [2, с. 33]. Вчений зазначав, що кожний народ окреслив колом свою мову, вийти з цього кола він може тільки перейшовши в інше коло. Тут варто відзначити, що концепція О.Потебні співзвучна з ідеями французьких психологів В. Вундта і Г. Лебона. Дослідник розглядав розуміння як активний творчий процес, що формує духовність індивіда. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що складником культури особистості та соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія, є культура комунікації, що віддзеркалює ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі індивіда у суспільстві.

Під культурою комунікації розуміємо сукупність знань і вмінь, способів і навичок

комунікативної взаємодії, а також пов'язаних з нею загальних для конкретного суспільства і конкретних ситуацій етико-психологічних принципів і норм [3, с. 248]. Культуру комунікативної взаємодії особистості визначають такі сутнісні параметри: ступінь оволодіння комунікативною системою знань; сукупність умов, що забезпечують високу комунікативну компетентність, рівень комунікативної підготовки особистості; відповідність мови нормам літературної мови; комунікативна установка на процес комунікативної взаємодії з іншою людиною як найвищою цінністю; сукупність моральних вимог як складника звичок і навичок людини, що виявляються у повсякденній манері комунікативної взаємодії, дотримання етичних норм у процесі комунікації, використання комунікативних знань відповідно до етнопсихологічних особливостей особистості, норм моралі конкретного суспільства та з урахуванням загальнолюдських цінностей; система суспільно визнаних настанов, забобонів, звичаїв, традицій, які регламентують міжособистісні взаємини. Дотримання цих вимог студентами під час здійснення комунікативної діяльності сприятиме формуванню у них аксіологічних моделей, які й будуть формувати їхнє світобачення.

На цьому наголошував і О. Потебня, який переконував, що проблема співвідношення пізнання поєднана із самопізнанням [4]. Тому для формування культури комунікації насамперед потрібно з'ясувати основні етапи самореалізації в конкретних ситуаціях, а це, в свою чергу, дасть змогу зрозуміти філософські, психологічні та етичні аспекти формування культури думки.

Для О. Потебні вирішення питання мови та її відношення до думки означає припинити суперечності мови і розуміння, суб'єкта й об'єкта, неподільного (індивідуальності) й народу, людського і божественного. Ці суперечності зливаються в єдине питання про внутрішню єдність індивідів, адже роз'єднані кожен з них становить, на переконання Лотце, мікрокосмос. Потебня не говорить про якусь форму свідомості, крім індивідуальної. Учений висловлює оригінальну думку про те, що «мова – це перехід від несвідомого до свідомого. У широкому розумінні можна говорити про підхід до мови та психіки в цілому як до творчого процесу, показуючи таким чином, як розвивається загальна сутність людини, розкриваючи структуру психіки людини (не тільки свідомість) і показуючи відношення цих окремих структур до людини» [4].

Виняткова плідність теоретичних пошуків Потебні багато у чому пояснюється тим, що мова для нього не ізольований феномен. Вона невід'ємно пов'язана з культурою народу. В мові ніби закладено творчий потенціал. Думка проявляється через мову, причому кожен акт мовлення виявляється творчим процесом людини, в якому істина не повторюється, але народжується нова.

Принагідно згадаємо твердження В. Гумбольдта, який підкреслював, що мова виражає думки про я предмети, але вона підпорядкована діям думок і почуттів, їх швидкості, повторює рівномірно нерівномірність їх руху, своєрідні відбірні відношення, згідно з якими різні народи з'єднують свої думки і почуття [1].

Ми переконані, що людина думає, відчуває і живе тільки в мові. Вона спочатку повинна сформулювати думку за допомогою мови, для того щоб навчитися розуміти мистецтво, яке живе поза мовою. У цьому ракурсі зауважимо, що, з одного боку, мова є мистецтвом, оскільки і перше, й друге, – прагне в почуттєвій формі пояснити невидиме. Однак, з іншого боку, мова дещо протиставлена мистецтву, тому що розглядається тільки як саме зображення, тоді як мистецтво знищує дійсність і ідею, оскільки вони існують самостійно, і ставить на місце сам твір.

На нашу думку, складником мистецтва мови є культура комунікації, яка відіграє вирішальну роль у налагодженні соціальних контактів. Студентові треба постійно пам'ятати, що мова не має нічого спільного з безкультур'ям (нечесність при передаванні інформації, грубість у процесі комунікативної взаємодії до співрозмовника та його проблем, тиск на партнера по взаємодії тощо). Зазначені аспекти розглядаються на різних предметах гуманітарного циклу. Скажімо, під час вивчення предмета «Етика та естетика», «Етика бізнесу», «Етика журналістської діяльності» викладачі акцентують увагу на системі когнітивних механізмів та моральних цінностей, яких потрібно дотримуватися у професійному житті.

З практики можемо сказати, що на початку вивчення предмета «Етика бізнесу» студенти взагалі не розуміли сутності його назви. Мовляв, бізнесмени не можуть бути моральними, оскільки у світі реалізується, на їхню думку, не золоте правило моральності (якби то хотів, щоб до тебе ставилися люди, так і ти стався до них), а закон «ЛЛВ» (людина людині ворог). Під час дискусій на практичних заняттях С. Романчук на переконливих життєвих прикладах вдалося все-таки більшість студентів схилити до того, що високоморальна людина, всупереч жорстокості, мані-

пулятивності конкурентів, може досягти успіху в бізнесі. Однак не можна не згадати і про проблеми на законодавчому рівні, які подеколи не сприяють, а перешкоджають розвиткові малого та середнього бізнесу.

Студенти журналістського фаху, які навчаються в Українському гуманітарному інституті, концептуальним у своїй підготовці бачать висвітлення новин, подій у світлі правди. Об'єктивність інформації для журналіста є першоосною, «коренем» для подання її у засобах масової інформації. Таким чином викладачі на кожному лекційному та практичному заняттях «крапля за краплею», «зерно до зерна» засівають у розум і серце молоді вічні цінності, якими вона повинна оперувати у майбутньому професійному житті. Традицією вже стали і зустрічі студентів із успішними бізнесменами, журналістами, які дотримуються описаних морально-етичних засад у роботі.

Можемо упевнено сказати, що висока культура комунікації – це гармонія професійних знань, комунікативних і морально-психологічних можливостей, які залежать від інтелектуально-культурних здібностей особистості, що перебуває у стані взаємодії. Тому викладачі ЗВО цьому процесові повинні приділяти належну увагу. Вона є системою знань про способи передавання інформації, особливості сприйняття співрозмовників у процесі їх взаємодії, вибудовується на підставі загальнометодичних принципів комунікації та можливостей конкретних учасників комунікації, Кожна людина / група наділена специфічною культурою комунікативної взаємодії, що формується протягом усього розвитку та враховує суспільно-історичний, соціокультурний, соціально-психологічний, політ правовий, міжнародний, екологічний впливи.

Чи не першим, хто сформулював тезу про зв'язок комунікації з колективом її носіїв, був В. Гумбольдт. Вже його ідея про те, що комунікація – це діяльність, передбачала визнання залежності комунікації від її користувачів. Саме тому з цієї думки німецького вченого випливає інша: комунікація – вираження думки мовної спільності. А це породжує тезу про етнічну специфіку комунікації, яку останнім часом вивчає етнолінгвістика. У В. Гумбольдта ця думка обґрунтовує іншу: ми – це наша комунікація, отже, комунікація певним чином формує світобачення її носіїв. До цього слід додати вчення В. Гумбольдта про «зовнішню та внутрішню форму комунікації» [1]. Саме внутрішня форма комунікації визначає етнічну специфіку спільноти, яка нею розмовляє. Не можна не згадати, що О. Потебня розкрив тезу

про залежність комунікації від духовного життя мовців [5].

Культура комунікації пов'язана з культурою мовлення. Культура мовлення – це здатність людини використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби, етичні норми [3]. Ми вважаємо, що культура мови починається із самоусвідомлення себе як мовної особистості. Студентові ЗВО потрібно зрозуміти, що культура мови зароджується й розвивається там, де носіям літературної мови байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також в контексті інших мов. Тобто «культура мови безпосередньо пов'язана із соціологією і психологією не тільки в плані вироблення моделей зразків мовної поведінки, а й щодо формування мовної свідомості» [3, с. 86].

Нині зростає роль морально-психологічного чинника в комунікації, оскільки моральність у контексті комунікативної взаємодії є виміром, який визначає поведінку людини, її ставлення до співрозмовника, включає в себе й внутрішню потребу до здійснення моральних дій та вчинків. Компоненти морального здоров'я особистості (моральні переконання, якості, моральні звички, здібності, дії) виконують вищу регулювальну функцію у процесі формування навичок комунікативної діяльності. Високий рівень культури комунікативної взаємодії надає людині можливості не тільки свідомо та систематично долати негативні риси свого характеру, а й гуманізувати стосунки з іншими.

Реалізація інтересів особистості у процесі комунікації залежить і від того, наскільки послідовно вона дотримується загальнолюдських норм і принципів, етичного кодексу поведінки. До основних етичних принципів процесу комунікації належать: гуманізація і демократизація відносин; повага до співрозмовників і самоповага; соціальна справедливість і толерантність; суверенність особистості (недоторканність гідності кожного); неупереджене ставлення до партнерів по комунікації; врахування інтересів співрозмовників та ін. Універсальне соціальне значення мають загальнолюдські принципи, норми і правила, означені поняттями «добро», «совість», «обов'язок», «честь», «гуманність», «справедливість», «відповідальність», «чесність». Когнітивний характер культури комунікації наголошує, що необхідним компонентом, умовою ефективної комунікативної взаємодії є моральна задоволеність. Це означає, що, здійснивши моральний вчинок, людина відчуває особливе задоволення. Аморальний

вчинок часто провокує депресивні переживання. Співучасть і повага до співрозмовника облагороджують людину, збагачують її світ.

Когнітивний аспект емоційного навантаження слова розгорнуто у вченні Потебні про внутрішню форму слова. Внутрішня форма слова, крім фактичної єдності образу, дає ще знання цієї єдності. Вона є не образом предмета, а образом образу, тобто уявленням. Уявлення – одна з багатьох ознак, що склалися в одне ціле. Мова репрезентує не предмет, а тільки його ознаки (потік – від текти, берег – від берегти). Слово виступає «засобом усвідомлення єдності образу» [6, с. 59].

Когнітивні засади філософії мови О. Потебні репрезентовані й у дослідженнях про структуру мови або слова. Ще В. Гумбольдт підкреслював, що слово «як вічно повторювана робота розуму» [5, с. 137] уможлиблює самовираження думки. Слово, передаючи зміст чуттєвих вражень, вміщує їх у колективно укладену систему дійсності; воно розвиває і трансформує образи сприйнятних об'єктів у відповідні поняття: утворює нові думки і /або поширює, або конденсує ті, що вже існують. Цікавою є думка О. Потебні, який метафорично писав: «Якщо порівнювати створення думки з виготовленням тканини, то слово буде як ткацький човник, що враз проводить утік в ряд ниток основи і замінює повільне плетіння» [4, с. 89]. Зважаючи на це, підкреслимо, що культуру мови та комунікації студентів формують і їхні особистісні чинники. Саме когнітивні засади, акцентовані на суб'єкті комунікації як особистості, до акту мовної комунікації ведуть через якості, уміння й навички мовця, що по-різному реалізуються в певній ситуації.

Потебня вважав, що відображенням об'єктивних закономірностей у психіці виступає слово, і воно не «зовнішня добавка до готової вже в людській душі ідеї необхідності. Воно є засобом створення цієї ідеї, що впливає з глибин людської природи, тому що тільки з його допомогою відбувається й розклад думки. «Як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так у ньому ж насамперед вона бачить ту закономірність, яку відкриває в світі» [2, с. 282].

Зауважимо, культура комунікативної взаємодії виявляється як на макрорівні (країни, регіони, віросповідання), так і на мікрорівні (особистість,

група). Будучи загальнолюдською цінністю, вона не має меж.

Усі надбання світової теорії і практики з проблем комунікативної взаємодії мають бути доступними кожному. Водночас традиційно етнопсихологічні характеристики комунікації, особливості поведінки (ритуали иривітань, прощань, взаємини з представниками протилежної статі, рідними, гостями, старшими, засоби та атрибути комунікації, табу, стереотипи комунікації тощо) мають важливе значення в людських контактах.

У філософській концепції О. Потебні первинне значення мають такі категорії, як «народ» і «народність». Народ для О. Потебні є творцем мови. Мова – породження «народного духу». Разом з тим, мова обумовлює національну особливість народу у термініві Потебні – «народність».

Звернення до поняття «народ» при вирішенні проблеми мови і мислення пояснює постійний інтерес ученого до питань співвідношення колективної та індивідуальної психології, розуміння і нерозуміння, психології сприйняття художніх образів. Ми переконані, що студентів у своїй комунікативній культурі також базуватися на цих засадах, оскільки це допоможе йому розвинути й сформулювати свою позицію щодо національної ідеї.

Висновки. Отже, когнітивні параметри здійснюють безпосередню участь у формуванні кожної людини як мовної особистості. Оскільки будь-яка мовна поведінка супроводжується реалізацією системи когніцій (знання), важливу роль у цьому відіграє культура мови та комунікації. Наведені у статті приклади із викладацького досвіду авторки засвідчують, що для останніх базовими є морально-етичні принципи. Про це йдеться і у наукових доробках В.Гумбольдта й О.Потебні, які шукали відповіді на багато запитань, породжених психологією та лінгвістикою щодо взаємозв'язку культури мови та комунікації як окремого індивіда, так і колективу. Зважаючи на твердження першого в тому, що «ми – це наша комунікація», студентам слід постійно слідкувати за культурою своєї комунікативної діяльності. Другий учений зазначав про залежність комунікації від духовного життя мовців. Тому ми переконані, що духовна константа стане мірилом мовленнєвої поведінки студентів не тільки під час виконання ними професійних обов'язків у майбутньому, а й у повсякденні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кришко А. Ю. Відгук ідей Вільгельма фон Гумбольдта у контексті проблем розвитку української мови в Україні XIX – початку XX століття. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/2013_4_7

2. Потебня й актуальні питання мови та культури : зб. наук. праць / від. ред. В.Ю. Франчук. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. 368 с.
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 440 с.
4. Кісь Р.Я. Мова, думка і культурна реальність: Від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму. Львів : Літопис, 2002. 304 с.
5. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури: Метакритичне дослідження / Передм. І. Дзюби. Київ : АТ «Обереги», 1996. 192 с.
6. Бацевич Ф. О.О. Потебня і К. Твардовський: спроба порівняння лінгвофілософських концепцій: О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. С. 128–133.